

УДК 339.923(477)

БИЧІКОВА Л.А., КАРАПІЩЕНКО Л.
Хмельницький національний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто вплив трансформацій інтеграційних процесів світової торгівлі та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на географічну і товарну структуру зовнішньої торгівлі України. Виявлені зміни, що відбулися в обсягах української зовнішньої торгівлі, в напрямках торговельних потоків та об'ємах торгівлі окремими категоріями товарів на основі даних Державної служби статистики України. Запропоновано основний інструментарій підтримки товарного експорту України.

Ключові слова: зовнішня торгівля, зона вільної торгівлі, експорт, імпорт, товарні групи експорту.

BICHIKOV L., KARAPISCHENKO L.
Khmelnitsky National University

TRANSFORMATION OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE

The article examines the impact of transformations of the integration processes of world trade and the Association Agreement between Ukraine and the EU on the geographical and commodity structure of Ukraine's foreign trade. Under the influence of changes in world commodity markets and geopolitical processes during the last decade, a significant transformation of Ukraine's foreign trade took place both in the regional and in the commodity segment. Among the main trends is the increasing role of Europe as a trading partner, which among other reasons was due to the Association Agreement with the EU and the diversification of energy supply sources. Ukrainian exports have experienced difficult times in recent years. Ukraine lost certain markets and production capacities for traditional exports, and the world market situation was also unfavorable. However, the export of food products to European countries in the last decade has increased by almost five times, and in 2016 Ukraine has become the top 3 suppliers of agricultural products to the EU. A characteristic feature of imports from Europe in recent years is the increase in the share of energy. The European Union remains the main trade partner of Ukraine in 2016, with almost 37% of its share in Ukrainian exports (increased by 2.6% compared to 2015), imports - 44% (growth 2.8%). The second place in Ukraine's foreign trade is Russia, the third in terms of imports, China, and Egypt in export. Also, the main trading partners of Ukraine are: Turkey, Belarus, India, USA. The main trading partners of Ukraine in the EU were Germany, Poland, Italy, France, Great Britain, Hungary, the Netherlands, Spain, Czech Republic, Romania, Austria, Slovakia and Belgium.

Foreign trade is important in shaping the trends of Ukraine's economic dynamics, and efforts to regulate it will continue to play a significant role in the system of measures to overcome crises and post-crisis economic recovery. The place of export in the formation of economic dynamics is significant, and therefore it should become a factor of structural adjustment in the short and medium term. For Ukraine, it is important not only to increase the presence in foreign markets, but also to optimize the structure of exports, improve quality, improve the economic and technological efficiency of export production.

Key words: foreign trade, free trade zone, export, import, commodity groups of export.

Актуальність теми. Під впливом змін на світових товарних ринках та геополітичних процесів протягом останнього десятиріччя відбулася суттєва трансформація зовнішньої торгівлі України як у регіональному, так і товарному розрізі. Серед головних тенденцій – збільшення ролі країн Європи як торговельного партнера, що серед інших причин відбулося завдяки Угоді про Асоціацію з ЄС та диверсифікації джерел постачання енергії.

Останнім часом у світовій торгівлі спостерігаються процеси посилення її лібералізації. Це пов'язано, з одного боку, зі збільшенням кількості членів СОТ, а з іншого – з розширенням регіональних інтеграційних об'єднань, які намагаються посилити свій економічний вплив за рахунок створення зон вільної торгівлі з окремими країнами та інтеграційними об'єднаннями. Унаслідок свого геополітичного положення Україна опинилася у полі двох зустрічних інтеграцій – євразійської, яку представляє Євразійський економічний союз (ЄАЕС), та європейської, представленої Європейським Союзом (ЄС). У 2014 р. було обрано курс на європейську інтеграцію та створення зони вільної торгівлі з ЄС. Як результат суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України були вимушені переорієнтувати свої торговельні стосунки відповідно до нових реалій [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні проблеми лібералізації міжнародної торгівлі розглядали такі зарубіжні дослідники, як Ф. Бродель, В. Іноземцев, П. Кругман, Т. Левітт, Е. Райнерт та ін. Дослідженням загальних питань зовнішньої торгівлі України займалися вітчизняні дослідники, зокрема Т. Андросова, А. Голиков, І. Дахно, Ю. Козак, А. Філіпенко, Т. Циганкова, С. Якубовський та ін. Однак не отримала відображення і потребує вивчення ситуація, що склалася в українській зовнішній торгівлі в останній час після підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Питання динаміки структури зовнішньої торгівлі проаналізоване в роботі І. А. Гончар [2]. Питаннями впливу на зовнішньої торгівлі на забезпечення зовнішньої стійкості економіки займався Т. А. Тищук [3]. Разом з тим, питання зовнішньої торгівлі настільки складні, змінні та багатогранні, що не всі з них достатньо глибоко вивчені.

Метою статті є вивчення та аналіз стану та особливостей трансформації зовнішньої торгівлі України, а також визначення основних інструментів підтримки товарного експорту України.

Виклад основного матеріалу. Процес трансформації української зовнішньої торгівлі розпочався у другій половині 2013 р., коли напередодні укладання «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом», Росія в односторонньому порядку фактично запровадила обмеження на імпорт українських товарів. А у 2014–2016 рр. гібридна війна Росії проти України і пряма військова агресія Росії в АР Крим і на Донбасі стали чи не найпотужнішим чинником трансформації українсько-російської торгівлі з часів розпаду СРСР. Односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, як і взаємні обмеження у сфері українсько-російського військово-технічного співробітництва, спонукали українські підприємства до пошуку ринків збуту, альтернативних російському.

Слід також згадати і про значне зниження цін на нафту й газ на міжнародних ринках. Слід наголосити, що на міжнародних ринках у 2014–2015 рр. спостерігалось зниження цін не лише на нафту і газ, а й на інші енергетичні та сировинні товари. Зокрема, ідеться про несприятливу кон'юнктуру світових цін на товари, що становлять основу українського експорту: руду (-50 % за 12 мес.), метали (-40 %), соняшникову олію (-37,8 %), зернові (-9 %). Причому, на думку ряду експертів, зазначені процеси відображають глобальний тренд, принаймні середньотермінового характеру. Паралельно з цим на світовому фінансовому ринку відбувалася поступова зміна обмінних курсів двох провідних міжнародних валют – долара США та євро. Також під впливом санкцій західних держав проти Росії за її агресію проти України відбувалися певні зрушення в географії зовнішньої торгівлі не лише Росії, а й ряду інших держав. Останнім часом, на тлі різкого загострення двосторонніх політичних відносин, намітилися також зрушення у сфері російсько-турецького економічного співробітництва. Не можна не згадати і про занепокоєність у підприємницькому середовищі багатьох країн світу, пов'язану з потрясіннями на китайському фондовому ринку та подальшими перспективами розвитку китайської економіки, що посідає друге місце у світі за обсягами [4].

Якщо ж виокремлювати внутрішні причини трансформації вітчизняної зовнішньої торгівлі, то слід згадати про фактичне повне або часткове виключення з прямої участі в системі зовнішніх економічних зв'язків підприємств цілих регіонів. Ідеться про фактично анексований Росією Крим та окуповані теж за фактичної участі Росії райони Донбасу. Як приклад, експерти наводять порушення виробничого ланцюжка корпорації «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД), якій на Донбасі належить Алчевський металургійний комбінат. Адже раніше ІСД безперешкодно частину продукції Алчевського металургійного комбінату продавав своїм польським заводам, а ті, після відповідної переробки, уже – кінцевим європейським споживачам. Значні перебої в роботі Алчевського металургійного комбінату через російсько-терористичну агресію на Донбасі негативно позначилися на експортній діяльності цього підприємства. На жаль, цей випадок далеко не єдиний, хоча й вельми показовий [4].

Український експорт протягом останніх років переживає складні часи. Україна втратила певні ринки збуту та виробничі потужності для традиційного експорту, кон'юнктура світового ринку також була несприятливою. У підсумку, це призвело до значного скорочення вітчизняного експорту, для якого останнім часом характерна різноспрямована ситуація. З одного боку, збереглися деякі минулорічні негативні тенденції, зокрема: нестабільна політико-економічна ситуація в окремих районах Луганської і Донецької областей, продовження військової агресії з боку Росії; значна сировинна спрямованість вітчизняного експорту; відсутність доступу до кредитних ресурсів, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання). В 2016 р. ці тенденції доповнилися запровадженням Російською Федерацією ембарго щодо українських продовольчих товарів, застосуванням до вітчизняного експорту обмежень і ускладненням транзиту територією РФ.

З іншого боку, з'явилися окремі позитивні ознаки у вигляді поживлення попиту на деякі товари українського експорту при одночасному продовженні зростання виробництва промислової продукції.

Зокрема, експорт продовольчих товарів до країн Європи за останнє десятиріччя збільшився майже вп'ятеро, а за результатами 2016 року Україна увійшла до топ-3 постачальників агропродукції до ЄС. Характерною рисою імпорту з країн Європи останніх років є зростання частки енергоносіїв.

Водночас країни Азії в останні три роки стали найбільшими споживачами українських товарів, зокрема продовольчих.

Найближчими роками зберігатиметься сировинний характер українського експорту, що спричиняє високу залежність зовнішньої торгівлі України від шоків на світових ринках.

Експортний потенціал України може суттєво розширитися через подальше відкриття доступу до зовнішніх ринків, завдяки укладанню договорів про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з країнами-торговельними партнерами. І хоча наявність угод про ЗВТ не гарантує зростання зовнішнього товарообороту, вони стимулюють вітчизняних виробників підвищувати конкурентоздатність продукції.

Досліджуючи зовнішню торгівлю за період 2015–2017 рр., за даними Держкомстату було отримано та проаналізовано наступну інформацію. У 2016 році загальна вартість українського товарного експорту склала 36,4 млрд доларів. США (або 32,9 млрд євро), що на 4,6 % менше порівняно з аналогічним періодом минулого року. Слід зазначити, що порівняно з 2013 роком обсяги українського товарного експорту у вартісному виразі зменшилися на 43 %. Імпорт товарів в Україну зріс упродовж року на 4,6 % та склав 39,2 млрд доларів США (або 35,5,9 млрд євро).

У 2016 році не відбулося оптимістичних, з точки зору подальшого розвитку економіки, змін у структурі українського експорту, який залишається орієнтований на сировинні ресурси. Левова частка

(65 %) вітчизняного експорту це аграрна продукція, залізорудна сировина та металопродукція. Основними позиціями імпорту в Україну були машини та обладнання (20 %), паливні ресурси (20 %), а також продукти хімічної промисловості (14 %).

Основним торговельним партнером України у 2016 році залишається Євросоюз, частка якого в українському експорті становить майже 37 % (зросла порівняно з 2015 роком на 2,6 %), імпорти – 44 % (приріст 2,8 %). Друге місце у зовнішньоторговельному обороті України посідає Росія, третє – по імпорту – Китай, а по експорту – Єгипет. Також основними торговельними партнерами України є Туреччина, Білорусь, Індія, США, Китай.

У 2016 році Європейський Союз продовжував зміцнювати свої позиції ключового торговельного партнера України. З 1 січня 2016 р. Україна запустила процес створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС. Процес цей тривалий і розрахований на десять років, але вже за підсумками минулого року можна зробити ряд висновків, наскільки вдало Україна створює ЗВТ з ЄС.

За рік загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС склав 35923,2 млн дол. США, з яких 30635,2 млн дол. США припало на торгівлю товарами, а 5287,5 – на торгівлю послугами. Протягом 2016 року двостороння торгівля між Україною та ЄС зростала. Експорт товарів та послуг до країн ЄС у 2016 році склав 16 448,5 млн дол. США, імпорт – на 19 474,6 млн дол. США. У двосторонній торгівлі зберігалось негативне сальдо у розмірі 3 026,1 млн дол. США.

Основними торговельними партнерами України в рамках ЄС були Німеччина, Польща, Італія, Франція, Великобританія, Угорщина, Нідерланди, Іспанія, Чехія, Румунія, Австрія, Словаччина та Бельгія.

Найбільше українських товарів та послуг експортовано до Польщі (2 424,3 млн дол. США), Італії (2048,4 млн дол. США), Німеччини (1903,5 млн дол. США) та Угорщини (1166 млн дол. США). Найбільше товарів та послуг імпортовано з Німеччини (4651,2 млн дол. США), Польщі (2827,1 млн дол. США), Франції (1621 млн дол. США) та Італії (1388,8 млн дол. США).

Основні товарні групи українського експорту до ЄС у 2016 р.: недорогоцінні метали та вироби з них; продукти рослинного походження; машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання; мінеральні продукти; жири та олії тваринного або рослинного походження; деревина і вироби з деревини; готові харчові продукти; алкогольні та безалкогольні напої. Найбільше зростання українського експорту до ЄС спостерігалось по наступних окремих категоріях товарів (у порівнянні з показниками 2015 року): жири та олії тваринного або рослинного походження – 77,5 %; маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів – 52,2 %; промислові товари – 44,6 %; вироби з каменю, гіпсу, цементу – 12,9 %; полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 12,7 %; текстильні матеріали та текстильні вироби – 11,1 %. Основними категоріями товарів, які імпортувалися з ЄС протягом 2016 року, були: механічні та електричні машини (21,1 % від загальних обсягів імпорту з ЄС), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, мінеральні продукти, транспортні засоби, устаткування та пристрої, пов'язані з транспортом, полімерні і пластмаси, готові харчові продукти, а також недорогоцінні метали та вироби з них.

Обсяг торгівлі послугами між Україною та ЄС у 2016 році становив 5287,6 млн дол. США, або 35,4% від загального обсягу торгівлі послугами України. Протягом звітної періоду обсяг експорту українських послуг у країни-члени ЄС збільшився порівняно з 2015 роком і склав 2950,9 млн дол. США (що на 3,21 % більше за показник 2015 року). У той же час обсяг імпорту послуг з ЄС скоротився на 10,69 %, та склав 2336,7 млн дол. США. Найбільші обсяги експорту послуг припали на транспортні послуги (54,7 % від загального обсягу експорту послуг), телекомунікаційні та комп'ютерні послуги (16,3 %), послуги з переробки матеріальних ресурсів (11,6 %), а також ділові послуги (7,9 %). У той же час, в загальному обсязі імпорту послуг найбільша частка припала на державні та урядові послуги (23,8 % від загального обсягу імпорту послуг), транспортні (21,1 %), ділові (14,8 %), послуги, пов'язані з подорожами (10,8%), та фінансові послуги (10,6 %).

Основними партнерами України в Європейському Союзі у торгівлі послугами в 2016 р. стали такі країни, як Великобританія (здійснено торгівлю послугами з Україною на суму 997,5 млн дол. США), Німеччина (812,4 млн дол. США), Кіпр (476,4 млн дол. США), Польща (358,5 млн дол. США) та Австрія (245,7 млн дол. США). Головними імпортерами українських послуг у 2016 році стали Великобританія (на суму 544,4 млн дол. США), Німеччина (332,5 млн дол. США), Кіпр (245,7 млн дол. США) та Польща (134,3 млн дол. США). Основними європейськими експортерами послуг в Україну були Німеччина (479,8 млн дол. США), Великобританія (453 млн дол. США), Кіпр (230,7 млн дол. США) та Польща (224,1 млн дол. США).

У I півріччі 2017 року загальна вартість українського товарного експорту склала 20,7 млрд дол. США (або 17,5 млрд євро). Імпорт товарів в Україну складає 22,5 млрд дол. США (або 19,1 млрд євро). Порівняно з I півріччям 2016 р. експорт збільшився на 24,2 % (на 4029,6 млн дол.), імпорт – на 29,9% (на 5183,8 млн дол. США).

У першому півріччі 2017 року, як і зазвичай, найвищу питому вагу у структурі українського експорту займали сировинні товари (аграрна продукція, залізорудна сировина та металопродукція) – понад 65%. Найбільші статті експорту становлять недорогоцінні метали та вироби з них – 23,0 % (в тому числі чорні метали – 19,8 %, це понад 4 млрд дол. США), продукти рослинного походження – 20,7 % (в тому

числі зернові культури – 16,1 %), жири та олії рослинного походження – 12,1 %, мінеральні продукти – 9,6 %, машини та механізми – також 9,6 %. Основними позиціями імпорту в Україну були паливні ресурси (23 %), машини та обладнання (18 %), а також продукти хімічної промисловості (17,5 %).

Таким чином у світовій економіці Україна залишається, перш за все, постачальником продукції первинної обробки та сільського господарства, що свідчить про її залежне неоколоніальне становище.

Основним торговельним партнером України у I півріччі поточного року залишається Євросоюз, частка якого в українському експорті становить понад 39,8 % (майже 7,0 млрд євро), імпорту – 42,3 % (8,1 млрд євро). Друге місце у зовнішньоторговельному обороті України посідає Росія, третє по імпорту – Китай, а за експортом – Туреччина. Також торговельними партнерами України є Індія, Єгипет, Білорусь, Іран, США, Ізраїль, Швейцарія, Японія.

За 8 місяців 2017 року експорт товарів з України, згідно з даними НБУ, зріс на 21 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, при цьому імпорт товарів зріс на 22 %, в результаті дефіцит зовнішньої торгівлі товарами склав мінус 5,2 млрд дол., що на мільярд більше, ніж минулого року.

Незважаючи на зростання експорту товарів цього року, експорт товарів з України за 8 місяців 2017 року, порівняно з аналогічним періодом 2013 року, впав на 34 %, а імпорт – на 41 %. Отже, до рівня 2013 року українській зовнішній торгівлі ще рости і рости. За перше півріччя 2017 року експорт товарів з України до країн СНД зменшився на 7,3 млрд дол., порівняно з аналогічним періодом 2013 року. За той же період експорт України до країн ЄС зріс на 0,32 млрд дол. Різниця велика, і ця різниця якраз негативно впливає на експорт України. Експорт України до країн СНД впав, але експорт до ЄС не може поки компенсувати повністю втрату ринку СНД і найближчим часом не зможе.

Експорт продуктів харчування і металу цього року зріс у порівнянні з минулим роком у грошовому еквіваленті. Але, якщо порівняти обсяги експорту в натуральних показниках, то картина дещо інша. Україна за 8 місяців 2017 року поставила зерна за кордон на 15 % більше, ніж минулого року в натуральних показниках, але при цьому експорт металу впав на 18 % у натуральних показниках.

Український експорт врятувала та обставина, що у світі ціни на метал цього року зросли на 43 %. Але ціни на зерно так не ростуть, і виходить, що зараз Україна, щоб забезпечити себе валютою, змушена більше і більше продавати збіжжя за кордон. Урожай зерна цього року як мінімум буде меншим на 6–8%, ніж торік, а це означає, що політика "взяти кількістю, а не ціною" може істотно підвести наших експортерів.

Крім зерна і металу Україна досить багато продає на експорт залізної руди. Близько 9 % всього експорту України за 8 місяців 2017 року – це мінеральні ресурси, де головне – залізна руда. І лише близько 7 % – частка експорту українського машинобудування. Для порівняння: у 2013 році частка експорту машинобудування в структурі експорту України складала близько 25 %. Це теж один із головних чинників, які призвели до падіння експорту України. Дуже багато продукції українського машинобудування поставляли до країн СНД, а тепер фактично головним видом експорту українського машинобудування стали дроти, підшипники та інші комплектуючі, які Україна все більше і більше поставляє до ЄС, але продати літак, автомобіль, навіть трансформатор або турбіну Україна до країн ЄС не зможе. Якраз навпаки, Україна найбільше купує європейської продукції машинобудування – від легкових автомобілів до машин і механізмів для харчової та легкої промисловості.

Відповідно, можна дійти наступного висновку, зовнішня торгівля має важливе значення у формуванні тенденцій економічної динаміки України, тому зусилля щодо її регулювання і надалі посідатимуть вагоме місце у системі заходів щодо подолання кризових явищ та посткризового відновлення економіки. Місце експорту в формуванні економічної динаміки є значним, а отже він має перетворитися на чинник структурної перебудови вже у коротко- та середньостроковій перспективах. Для України важливим є не просто нарощування присутності на зовнішніх ринках, а оптимізація структури експорту, поліпшення якості, підвищення економічної та технологічної ефективності експортного виробництва.

Основними інструментами підтримки експорту з території України на сучасному етапі є:

- стимулювання виробництва експортної продукції;
- сприяння модернізації та технічному переозброєнню експортоорієнтованих виробничих потужностей;
- оптимізація національного правового та нормативно-інституційного режиму здійснення експортних операцій;
- удосконалення механізму фінансування та кредитування виробництв, які здійснюють експорт;
- налагодження ефективної системи страхування експортних операцій;
- забезпечення достатньої правової підтримки національного виробника, зокрема при проведенні судово-арбітражних розглядів, антидемпінгових процесів;
- забезпечення отримання сертифікатів на продукцію вітчизняного виробництва, відповідності метрологічного та стандартизаційного оформлення вітчизняної продукції вимогам західних ринків;
- стимулювання інвестиційної діяльності як національних, так і іноземних фізичних та юридичних осіб в експортоорієнтованому секторі економіки за допомогою податкових, усього широкого спектра фінансових та організаційних механізмів;
- вироблення системи національних пріоритетів у міжнародній торгівлі та їх практична імплементація засобами державного регулювання.

Як показує досвід розвинутих країн, саме за рахунок стимулювання державою експортного, причому головне — експортного технологічного напрямку зовнішньоекономічної діяльності, їм вдається втримувати стабільну динаміку економічного розвитку. Тому, в сучасних умовах ефективний розвиток українського експорту є важливим елементом довгострокової стратегії держави щодо ринкового реформування і структурної перебудови економіки. Для стимулювання структурної оптимізації експорту слід домогтися того, щоб усе валютне, митне, податкове й зовнішньоекономічне законодавство України орієнтувало виробника на збільшення експорту сучасних і прогресивних машин та обладнання. Для цього необхідно передбачати різні податкові пільги експортерам, збільшити розміри амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних виробничих фондів, прискорену їх заміну та запровадження все більш сучасних машин і технологій.

Література

1. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Кулицький С. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1763:ukrajinska-zovnishnya-torgivlya-zmina-vektoru-trivae&catid=8&Itemid=350.
2. Гончар І. А. Характер формування зовнішньої торгівлі України: статистична оцінка / І. А. Гончар, В. О. Бабірад-Лазунін // Статистика України. – 2013. – № 2. – С. 16–20.
3. Тишук Т. А. Пріоритети забезпечення зовнішньої стійкості економіки України / Т. А. Тишук // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1. – С. 52–60.
4. Покришка Д. С. Динаміка зовнішньої торгівлі в Україні в умовах трансформації внутрішніх і зовнішніх чинників зростання [Електронний ресурс] / Покришка Д. С., Тишук Т. А. – Режим доступу : [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2015/5-6%20\(82-83\)/6.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2015/5-6%20(82-83)/6.pdf).
5. Черномаз П. О. Трансформація структури зовнішньої торгівлі України у зв'язку з підписанням угоди про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / П. О. Черномаз, О. І. Чавалах. – Режим доступу : <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/6325cf7632cb1a4c00cbfe56bb488fa0.pdf>.
6. Зовнішня торгівля товарами та послугами у 2013 – I півріччя 2017 р. : статистичний збірник / Держ. служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm.

References

1. Kulytskyi S. Pytannia transformatsii ukrainskoi zovnishnoi torhivli na suchasnomu etapi / Kulytskyi S. [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1763:ukrajinska-zovnishnya-torgivlya-zmina-vektoru-trivae&catid=8&Itemid=350.
2. Honchar I. A. Kharakter formuvannia zovnishnoi torhivli Ukrainy: statystychna otsinka / I. A. Honchar, V. O. Babirad-Lazunin // Statystyka Ukrainy. – 2013. – # 2. – S. 16–20.
3. Tyshchuk T. A. Priorytety zabezpechennia zovnishnoi stiikosti ekonomiky Ukrainy / T. A. Tyshchuk // Stratehichni priorytety. – 2013. – # 1. – S. 52–60.
4. Pokryshka D. S., Tyshchuk T. A. Dynamika zovnishnoi torhivli v Ukraini v umovakh transformatsii vnutrishnikh i zovnishnikh chynnykiv zrostantia / Pokryshka D. S., Tyshchuk T. A. [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2015/5-6%20\(82-83\)/6.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2015/5-6%20(82-83)/6.pdf).
5. Chernomaz P. O., Chavalakh O. I. Transformatsiia struktury zovnishnoi torhivli ukrainy u zviazku z pidpysanniam uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS / Chernomaz P. O., Chavalakh O. I. [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/6325cf7632cb1a4c00cbfe56bb488fa0.pdf>.
6. Statystychnyi zbirnyk : Zovnishnia torhivlia tovaramy ta posluhamy u 2013-I pivrichchia 2017 rr. / Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm.

Надійшла: 09.11.2017

Рецензент: д. е. н., проф. Ковальчук С. В.